

места єврейсько-хазарської переписки в історичній базі по історії северян так і не сформувалося. Нет єдиного мнения и относительно правомерности трактовки упоминаемого в ней этнонима «С-в-р» как северян. Следовательно, затронутая тема нуждается в новых, прежде всего источниковедческих, исследованиях, подходах и открытиях.

Ссылки

1. Повесть временных лет. – М., 2014. – 544 с.
2. Гаркави А.Я. О коллекции восточных рукописей А.С. Фирковича, находящихся в Чуфут-Кале / А.Я. Гаркави, Г.М. Страк // Журнал Министерства народного просвещения. – Март. – 1875. – Пятое десятилетие. – Ч. 178 / Современная летопись. – СПб., 1875. – С. 5–49.
3. Артамонов М.И. История хазар / М.И. Артамонов. – Л., 1962. – 522 с.
4. Коковцов П.К. Еврейско-хазарская переписка в X веке / П.К. Коковцов. – Л., 1932. – XXXVIII+134+4 табл.
5. Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. – Т. 3: Восточные источники. – М., 2009. – 264 с.
6. Голб Н. Хазарско-еврейские документы X века / Норман Голб, Омелян Прицак. – М.; Иерусалим, 1997. – 240 с.
7. Harkavy A. Ein Briefwechsel zwischen Cordova und Astrachan zur Zeit Swjatoslaw's (um 960) als Beitrag zur alten Geschichte Süd-Russlands / Dr. A. Harkavy // Russische Revue. – В. 6. – St. Petersburg, 1875. – S. 69–97.
8. Гаркави А.Я. О коллекции восточных рукописей А.С. Фирковича, находящихся в Чуфут-Кале / А.Я. Гаркави, Г.М. Страк // Журнал Министерства народного просвещения. – Март. – 1875. – Пятое десятилетие. – Ч. 178 / Современная летопись. – СПб., 1875. – С. 5–49.
9. Куник А. Тохатмыш и Фиркович. По поводу спора о двух искаженных еврейских надписях и двух вымышленных летоисчислениях / Статья А. Куника (Читана в заседании историко-филологического Отделения, 17 февраля 1876 года) / Приложение к XXVII-му тому Записок Императорской академии наук. № 3. – СПб., 1876. – 64 с.
10. Старкова К.Б. Рукописи коллекции Фирковича Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина / К.Б. Старкова // Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. Ежегодник, 1970. – М., 1974. – С. 165–192.
11. Гаркави А. Хазарские письма (По рукописям Императорской публичной библиотеки). / А. Гаркави // Еврейская библиотека. Историко-литературный сборник. – Т. 7. – СПб., 1879. – С. 143–165.
12. Рыбаков Б.А. К вопросу о роли Хазарского каганата в истории Руси / Б.А. Рыбаков // Советская археология. – Т. 18. – М., 1953. – С. 128–150.
13. Dunlop D. M. The history of the jewish khazars / D.M. Dunlop. – New York, 1967. – 293 p.
14. Галкина Е.С. Кочевая периферия восточных славян и Древней Руси: этносоциальные процессы и политогенез: дис. докт. ист. наук: 07.00.02 / Е.С. Галкина. – М., 2006. – 641 с.
15. Новосельден А.П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. / А.П. Новосельден. – М., 1990. – 264 с.
16. Жих М.И. Заметки о раннеславянской этнонимии (Славяне в Среднем Поволжье в I тыс. н. э.) / М.И. Жих // Исторический формат. – № 4. – 2015. – С. 129–150.

Кириченко М.І. Северяни в єврейсько-хазарському листуванні: проблеми джерелознавства та історіографії

Стаття присвячена аналізу розвитку уявлень про автентичність документів єврейсько-хазарського листування та атрибуції наведеного у листі царя Йосипа етноніма «С-в-р»

в історіографії XIX–XXI ст. Автор прийшов до висновку, що чіткої думки щодо місця єврейсько-хазарського листування в джерельній базі з історії северян так і не сформувалося. Немає єдиної думки і щодо правомірності трактування згаданого в ній етноніма «С-в-р» як северян.

Ключові слова: єврейсько-хазарське листування, лист царя Йосипа, северяни, савіри, С-в-р, Авраам Фіркович.

Kiritchenko M.I. Severians in the Khazar Correspondence: issues of sources and historiography

This article analyzes the development of ideas about the authenticity of Khazar Correspondence documents and attribution of ethnonym «S-w-r» in the historiography of the XIX–XXI centuries. The author came to the conclusion that a clear opinion on the place of Khazar Correspondence in the source base on the history of the Severians have not emerged. Also, there is no consensus on the interpretation of ethnonym «S-w-r» as Severians.

Keywords: Khazar Correspondence, King Joseph's reply, Severians, Savirs, S-w-r, Abraham Firkovich.

10.03.2016 г.

УДК 94(477):316.324.2«04/14»

Н.В. Агафонова

ПРОЧИТАННЯ ТОПОНІМІВ «СІВЕРЩИНА» ТА «ЧЕРНІГІВ» В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ «ПІЧОНАГИ І ПОЛОВЦІ-АВТОХТОНИ»

У статті на основі парадигми «півчонаги та половці-автохтони» та за методикою полідисциплінарного аналізу подано історично мотивоване прочитання етноніму «півчонаги» та топонімів «Чернігів», «Вороніж», «Сіверщина».

Ключові слова: Сіверщина, Чернігів, сіверці, наги, півчонаги, будини.

Джерельна база у дослідженні проблеми русько-півчоназьких та русько-половецьких відносин є досить ваговою [1; 2; 3; 4], що не можна сказати про питання походження як півчонагів, так і половців. Узагальнюючі праці початкового етапу (на жаль, без посилань) презентують означені етносередки автохтонами [5, с. 113–121]. У своїх дослідженнях ми відпрацюємо дану тему на основі парадигми «півчонаги та половці-автохтони» [6, с. 123], яка дає ефект зняття багатьох протиріч, уможливорює вмотивоване прочитання онімів, топонімів, ономастиконів. Завдання даного дослідження – у контексті парадигми «півчонаги і половці-автохтони» встановити етимологію ономастиконів «Сіверщина» та «Чернігів».

На момент старту державотворчого руху у IX столітті між землями, які будуть примусово включені до означеного процесу, існувала значна різниця. Сіверщина – один з регіонів, що складав геополітичний запит будівничих держави – Рюриковичів. Політичним центром Сіверщини вважаємо стародавній Варонаж (суч. місто Росії

Вороніж), базований на річці Варонаж, що є допливом Дону. Дон – східний кордон Сіверщини. Північно-західний кордон – Десна, доплив Дніпра, яка мала сполучення з Сеймом, а останній з Доном. Чернігів – західний торговий форпост Сіверщини, швидкі темпи розвитку якого знаходять пояснення у його місці в європейській торгівлі для сіварців. Археолог А.Н. Москаленко наполягає на надвисокій розвиненості Верхнього і Середнього Подоння вже у I тис. до н. е.: укріплені городища (вали, рови), осілий спосіб життя, заняття землеробством (ячмінь, просо, пшениця, гречиха), конярство. Автор переконаний, що населяли означені території будини [7, с. 47–52].

Саме з Вороніжиною і М. Артамонов радить асоціювати будинів Геродота з «Мельпомени». Якщо припустити, що етнонім «будини» фіксує причетність етносу – носія до ідеології Будди, то зможемо прочитати етимологію елементу «наг» в топонімах «Чернігів» (Сарнагів), «Вороніж» (Варонаж) та в етнонімі «пічонаги». Основу виробленої Буддою ідеології складає акцент: світ переповнений жадами, жадаба породжує страждання. За однією із легенд, Будда, акумулювавши свої знання у форматі книги, залишив їх людству. Оберігати книги призначає нагів – зміїв, які супроводжували Просвітленого упродовж життя. Місія нагів і в тому, щоб охороняти знання до часу, коли люди виявлять потребу відкрити істину, що дасть ефект подолання суспільної кризи.

Криза для варонажців настає у часі державотворчих ініціатив Рюриковичів. Жадібний Олег нерівномірно розподілив між учасниками походів на Візантію контрибуцію (історія про «холстинные» і «копринные холсты»), тому гине від зміїного (наги – викорінювачі жадаба) жала. Звернемо увагу на ту обставину, що пічонаги з'являються (в літописах) в часі правління Ігоря, та літописець не називає їх зовнішніми експансіонерами. Не виключено, що Ігор отримує владу за допомоги пічонагів, адже на цьому часі йому було більше 40 років. В цьому пояснення до можливого застосування ним прийому фізичної ліквідації Олега, який мав передати владу багато раніше. Верифіковані союзницькі взаємини Ігоря з пічонагами проливають світло на крок першого у відношенні останніх: дозвіл перейти на Дунай, що поставило Подунав'я під контроль пічонагів. Менш пасіонарна частина сіварців-нагів залишається на місцях своєї локалізації додержавного часу. Саме про цей розкол пічонагів веде мову Костянтин Багрянородний в «Управлінні імперією»: «... одяжение своё они укоротили до колена, а рукава отрезали от самих плеч, стремясь этим как бы показать, что они отрезаны от своих соплеменников» [8]. Це розповідь про принципиові, у зв'язку з розколом, зміни в одязі, що стали демонстрацією відрізаності одних від других. Звідси пояснення до того, що подунавці повідомляють пічонагам про повернення Святослава

з дунайського походу: пічоназький князь Куря на порогах Дніпра убиває Святослава.

Його нащадок – Ярополк – «победи печенеги, и возложи на них дань». Як міг Ярополк, влада якого була епізодичною і тимчасовою, перемогти пічонагів-кочівників, яких історики називають злою силою, агресорами та ще й примусити цих кочівників платити данину? Як відомо, одразу після цієї перемоги до Ярополка приходять пічоназький князь Ілдей і просять в підданство: «Ярополк же прияты его, и даде ему грады и власти, и имяше его в чести велици». Навіщо кочівникам міста? Отже, мова йде про той етнічний контингент, що вів осілий спосіб життя і був знайомий з практикою міст.

У часі правління Володимира спостерігається радикальний за методикою зміст наступу на пічонагів. Одним із напрямків державотворення було нівелювання племінних відмінностей шляхом зведення вірувань до спільного ідеологічного знаменника: християнізація – монотеїзм. Вона стала для східного пічоназького світу сигналом про блокаду його економічних ініціатив: шлях «із варяг в греки» після Верденської угоди заблокували нащадки Карла Великого, а «грецький» після хрещення (яке засвідчило тісні зв'язки Києва з Візантією) контролює Русь: Рюриковичі.

Апофеоз кризи для автохтонів-сіварців (від X ст. – пічонагів) настає у часі встановлення Володимиром інституту посадиництва за рахунок знищення племінної влади. Гліб і Борис мали застовбити владу Києва на сіварському сході, та гинуть від рук пічонагів. Боротьба Володимира з пічонагами – боротьба систем: посилено стратифікованої системи соціальних відносин у ході феодалізації і багатівічно експлуатованої родо-племінної. Основна соціальна одиниця у пічонагів – рід. Костянтин Багрянородний, ведучи мову про території, підконтрольні пічонагам, подає перелік їх фем, тобто родів.

Володимир воює з пічонагами східними, а не південними. Наведемо доказ: 992 року князь засновує місто Володимир на Клязьмі: «Ходи Володимерьъ въ Суздальскую землю, и там окрести всѣхъ: блъ же съ Володимеромъ два епископа Фотѣла патрѣарха. И заложил тамо градъ въ свое имя Володимерьъ, на рѣцѣ на Клязьмѣ... Того же лѣта посла Володимерьъ на Печенѣги, и одолѣша имъ, и възвратишася съ поблдою и радостию къ Володимеру» [9, с. 64]. Отже, все піддається логіці: якщо Володимир – це місто на Клязьмі, то північніше – землі пічонагів. А уявімо собі, що пічонаги – це етносоціальна данність, що від кінця IX ст. дислокована в пониззі Дністра і Дніпра, тоді як, овоювавши їх, князь повернеться до міста Володимир на Клязьмі. З метою закріплення своєї влади на північно-східному напрямку, Володимир «наче ставити грады по Деснѣ, по Выстри, по Трубежу, по Сулѣ, по Встугнѣ; а самъ воюяся съ Печенѣги и одолѣваше имъ» [9, с. 58].

Гідронім «Сула» демонструє причетність до нагів-будинів, адже в північній культурній традиції Сауле – коханка бога грому Перуна (Перкунаса) пестила вужів. Тому в землях північних славен вужів тримали в кожному домі. Вважалося, що вужі підтримують, збільшують матеріальний статок, привертають увагу, викликають з боку Сауле схильність. Побутувало повір'я, що вбити вужа означало викликати сльози на обличчі богині, зустріти вужа – означало чи то вийти заміж, чи то народити дитину. Голову Савле прикрашав вінець – змія, що символізувала собою плодючість і статок [10, с. 224–225].

На наш погляд, лише частина Сіварщини (межиріччя Десни і Сули) увійшла до складу Русі. Центром Сіварщини стає Чернігів. В цьому моменті візьмемося до «прочитання» топонімів, що складають головний інтерес у даному досліді. «Сіварщина» від «сіварці». Сіварці – ті, що поклоняються родовому богові Сіву (радимиці – Родові, в'ятичі – Вяті, кривичі – Кривсу, поляни – Полелеві) [11, с. 73–79]. Слов'янська міфологія презентує його то богом-дателем, то богом-руйнівником [12]. Тактика поведінки Сіва є тотожною «поведінці» Шиви. Буддизм не є запереченням «шиваїзму» та «вішнуїзму». На тотальній залежності вірувань слов'ян від ідеології фіксованої в Авесті і Рігведі акцентує А.С. Фамінцин (XIX ст.): «Гимны Вед и Авесты могут во многих случаях служить лучшими толкователями основных положений языческого мирозерцания славян. ...Как произведения специально выработавшегося класса жрецов или магов, они служат выражением, лишь в более художественной, более цивилизованной форме, тех коренных религиозных воззрений, которые, в более простой и первобытной, деревенской форме проявляются в произведениях творчества славянина-простолюдина» [13, с. 5]. А.С. Фамінцин називає арійського Шиву Сівую [13, с. 106].

I. Вітте свого часу виступив з ідеєю тотального впливу буддизму на раннє християнство [14, с. 20–21]. Доказом того, що, в землях де тривав у IX–X ст. державотворчий процес, буддизм був ідеологією знаною є той факт, що священні легенди християн, об'єднані назвою «Варлаам і Йосафат», є прямою переробкою переповідок про життя Будди. Християнство, як ідеологія, вело боротьбу не лише з язичництвом, а й з буддизмом. Як приклад, в «Посланні від Лева, царя грецького» йдеться про трьох посланців «за знаменнями» до Вавилону. Увійти до міста посланці не змогли, бо місто «огорнув» велетенський змії. Рятувало ситуацію те, що через змія були перекинуті сходи. Посланці (грек, русин, обезжанин) мали перейти змія за допомогою сходів. Змії символізує ідеологію буддизму. Перейти його – означало подолати діюче знання.

Звернемо увагу на той факт, що титульна

сторінка «Ізборника Святослава» своїм сюжетом відбиває перемогу християнства над буддизмом: трикупольний храм зображено величезною кам'яною брилою, що своєю вагою впала на зміїв, які рятуються втечею, розповзаються в різні боки. Билинний епос демонструє через протистояння богатирів, воїнства, що стоїть на обороні інтересів Русі, зі змієм – конфлікт русичів з пічонагами. Як приклад, в билині «змієборського циклу» [15, с. 77] Добриня перемагає Змія за допомоги «шапки греческой», тобто віри християнської, церкви, що є другою владою в державі.

Егор Классен (XIX ст.), даючи характеристику пам'яткам писемності слов'ян, наполягав на тому, що язичництво населення Чернігівщини, Вороніжчини та Подоння у XVIII ст. (посилається на оцінку стану справ в релігійній сфері єпископа воронізького Тихона Задонського) відбивало своєю практикою «обряди буддистов». Є. Классен цитує Фадея Воланського: «... буддизм в главном существе своем он общий парсам, индусам и европейским славянам...» [16, с. 27].

Дієвість логічного ланцюжка Будда – буддисти – наги – книга (знання – ідеологія) – пічонаги (в землях включених до киеворуського державотворчого процесу) фіксують дані археології: пам'ятки матеріальної культури, знайдені в землях, що були одвічно, на наш погляд, пічоназькими. 1836 року президент Імператорської академії мистецтв А.Н. Оленін пише листа міністрові народної освіти, повідомляючи про зміст і характер доволі оригінальних знахідок: «... стали появляться другие подобные (першу велику золоту медаль знайдено під Черніговом – А.Н.) пам'ятники искусства, как то: два оникса *inta'glio* (резные внутрь), найденные г. Крузе в Готе. Подобные медальоны металлического состава, найденные на Куликовом поле [17, с. 355] (Верхнє Подоння – А.Н.), и казанский медный медальон, весьма сходный с Черниговским образом» [18, с. 71]. Чернігівський «образ» чи медальон знайдено 1821 р. Серед зображень на означених медалях «...голова окружения зміями» [18, с. 43]. Змії – символ знання.

Анна Комнен називає пічонагів скіфами, що грає на користь парадигми «пічонаги і половці автохтони». Найвидатнішим показником, що уможливило акцент на прямій причетності пічонагів до скіфського світу є, на наш погляд, мова. Першим кроком у акцентованій проблемі стало дослідження Омеляна Пріцака, в якому автор наголошує: «Правлячі верстви (пічонагів – А.Н.) розмовляли іранською мовою; це виявилось нещодавно, коли у 1958 році Н. Мещерський видав староруський переклад «Історії Іудейської війни» [19].

Другий поступ до визначення пічонагів іраномовними здійснив лінгвіст А.М. Щербак у своєму спеціальному дослідженні «Печенежский язык», де зауважив, що деякі написи лише «условно

относимы к печенежским». Вын називає три основні групи написів: на посуді з Надь-сен – Міклоша; на каблучках з Угорщини; на баклажках з фондів Новочеркаського музею. Лінгвістична характеристика А.М. Щербака базована на дослідженні власних імен, топонімики та етнонімики. Висновок лінгвіста: «Материалы печенежского языка содержат, помимо тюркской лексики, небольшое количество слов иранского происхождения» [20, с. 110]. Марсель Ахметзянов наполягає на тому, що мова нагайців є сумішшю татарської з персидською, тобто іранською [21]. Нагайська орда, будучи явищем поліетнічним, включала іракомовні етноелементи: вчорашніх пічонагів. У зв'язку з цим Н.А. Баскаков прийшов до своєрідного висновку: фонетично нагайська мова і російська співпадають, адже в них однакова кількість звуків [22, с. 328–335].

Наведемо приклад на підтримку тези про іраномовність пічонагів. Ім'я сина славного народу пічоназького з казки про Добриню – Курусь; ім'я пічоназького князя, що вбив на порогах Дніпра князя Святослава – Куря. Цей онім є таким, що пов'язує історію пічонагів з історією етносів Індостану: у народів Північного Індостану нащадки Великого Берута ділилися на дві лінії, одну з яких очолював Курусь. Онім «Курусь» двоелементний: 1-й елемент «кур» в перекладі з давньослов'янської (індо-іранської в своїй основі) означає «півень» [13, с. 112], 2-й – «рус» в перекладі з іранської означає «білий». У сумі отримуємо «білий півень». Півень – провісник Сонця. Його приносили у жертву Богу-Сонцю в день зимового сонцестояння. Приносять і сьогодні у формі холодцю.

Пічонаги X–XI ст. – автохтони, бо носії знання будинів Геродота (V ст. до н. е.). В часі Великої Перебудови за сценарієм Рюриковичів будини-наги стають в опозицію. Одна їх частина, що привела до влади Ігоря, мігрує на Дунай. Друга – сіварці (автохтони межиріччя Десна – Сула – Дон) воює за свій економічний інтерес з Володимиром Першим. Така реконструкція історичної ретроспективи уможлиблює достатній рівень її контактності з презентацією пічонагів автохтонами на початковому етапі формування критично осмисленого знання про території і народи, що являють собою основу (чи складову) геополітичної реалії Руська Земля.

Така реконструкція історичної ретроспективи уможлиблює достатній рівень її контактності з презентацією пічонагів автохтонами на початковому етапі формування критично осмисленого знання про території і народи, що являють собою основу (чи складову) геополітичної реалії Руська Земля. Саме такий підхід до встановлення історичної ретроспективи уможлиблює прочитання етноніму «пічонаги»: «пч», «бч» – «бити», «перебивати», «займатися розбоєм». Пічонаги – наги – розбійники, наги – перебивники. Сучасне «нагайка» – утримує

до сьогодні значення «жалити». І це означає, що у давнину (коли були будинами) предки українців користувалися лексемою «наги» у значенні «змії». Топонім «Чернігів» («Сарнагів») можемо прочитувати як «царство нагів», «Варонаж» – «простір нагів». Таке прочитання топонімів та етноніму бачиться історично вмотивованим.

Посилання

1. Голубовский П.В. Печенеги, торки, половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX–XII вв. / Петр Васильевич Голубовский. – К., 1884. – 297 с.
2. Расовский Д. А. Половцы. Ч. 1. Происхождение половцев / Дмитрий Александрович Расовский. – місто, 1935. – 273 с.
3. Плетнева С.А. Половецкая земля / Светлана Александровна Плетнева / Древнерусские княжества X–XIII вв. – М.: Наука, 1975. – С. 260–301.
4. Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / Петр Петрович Толочко. – Санкт-Петербург: АЛЕТЕИЯ, 2003. – 306 с.
5. Агафонова Н.В. Втрати історичної науки від встановленої в XIX ст. державної практики «охранительной истории»: до питання про культурно-досвідні витоки пічонагів і половців / Надія Агафонова // Генерація наукових ідей: соціально-економічні, суспільно-політичні, гуманітарні, історичні, культурологічні та правові аспекти досліджень проблем сучасного українського суспільства. – Вип. 1. – Первомайськ: ПФ КІРУЕ, 2011. – С. 113–121.
6. Агафонова Н.В. Етнікон «половці» у контексті реанімованої парадигми «половці – автохтони»: спроба полідисциплінарного аналізу / Надія Василівна Агафонова // Гуржіївські історичні читання. – Випуск 10. – Національна Академія наук України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2015. – С. 123.
7. Москаленко А.Н. Пам'ятники древнейшего пришлого Верхнего и Среднего Подонья / А. Н. Москаленко. – Воронеж, 1955. – 184 с.
8. Багрянородный К. Об управлении империей / Константин Багрянородный. – М.: Наука, 1991, в серии Древнейшие источники по истории народов СССР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bulgari-istori.com/booksRu/Konstantin_bagrianorodni.pdf
9. Полное собрание русских летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. – [Т. 9–10]. – М.: Наука, 1965.
10. Коттерел А. Мифы и легенды Древнего мира: Греции, Рима, Египта, Скандинавии, Персии, Индии, Китая, и стран Дальнего Востока / Артур Коттерел, Рэчел Сторм. – М.: «РОСМЭН» 2003. – 512 с.
11. Агафонова Н.В. До проблеми прочитання змісту етнонімів племен – учасників киеворуського державотворчого процесу: поляни, древліани, полочани, кривичі, северяни. в'ятичі, радимичі / Надія Василівна Агафонова // Наша школа. – № 5. – 2007. – С. 73–79.
12. Конев Е.Ф. Славянская мифология / Е.Ф. Конев. – Минск: Харвест, 2003. – 256 с.
13. Фамицын А.С. Божества древних славян / А.С. Фамицын. – СПб, 1884. – 167 с.
14. Шохин В.К. Древняя Индия в культуре Руси (XI – середина XV в.) / В.К. Шохин. – М., 1988. – 324 с.
15. Гиндин Л.А. Детерминированность двух поединков Алеши Поповича и Добрыни со змеем в мифо-ритуальном освещении / Л.А. Гиндин // Славяноведение. – 2004. – № 4. – С. 77.
16. Памятники письменности славян до Рождества Христова, собранные и объясненные Фадеем Воланским // Егор Классен. Новые материалы для древнейшей истории славян вообще и славяно-русов дорюриковского времени в особенности с легким очерком истории руссов до Рождества

Христова. – Вып. 1. – М., 1854. – 172 с.

17. Нажерский Г. Описание объяснения древней медали / Г. Нажерский // ЖМНП, 1836. – Кн. 1. – С. 351–372.

18. Оленин А.Н. О черниговской медали / А.Н. Оленин // ЖМНП, 1836. – Кн. 2.

19. Прицак О. Печеніги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Pritsak_Omelian/Pechenihy.pdf

20. Щербак А.М. Печенежский язык / А.М. Щербак // Языки мира: Тюркские языки. – М., 1997. – 278 с.

21. Ахметзянов М. Язык нагайцев / Марсель Ахметзянов // Звезда Поволжья. – № 33. – 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tatarica.narod.ru/history/tarih/nogai.htm>.

22. Баскаков Н.А. Ногайский язык / Н.А. Баскаков // Языки мира. – Т. 2: Тюркские языки. – Бишкек, 1999. – С. 328–335.

Агафонова Н.В. Прочитання топонімів «Сіверщина» та «Чернігів» в контексті парадигми «пичонаги і половці-автохтони»

В статтє на основе парадигмы «печенаги и половцы-автохтоны» с использованием методики полидисциплинарного анализа представлено исторически мотивированное прочтение этнонима «печенаги» и топонимов «Чернигов», «Воронеж», «Северщина».

Ключове слова: Северщина, Чернигов, северцы, наги, печенаги, будины.

Ahafonova N.V. Reading of names «Siverschyna» and «Chernihiv» in the context of paradigm «pichonahy and Kuman-natives»

The article, based on the paradigm of «pechenagi and Polovtsy-autochthonous» using the procedure multi disciplinary analysis presented historically reasoned reading of the ethnonym «pechenagi» and names of places «Chernihiv», «Voronezh», «Sivershchyna».

Key words: Sivershchyna, Chernihiv, Sivertsy, nagas, pichonagi, boudins.

10.03.2016 р.

УДК 902/904(477):623.444.2

Ю.О. Коваленко

ДАВНЬОРУСЬКИЙ МЕЧ З ОКРУГИ ГЛУХОВА

У статті вперше вводиться до наукового обігу знахідка каролінгського меча IX–XI ст. з округи Глухова. Старожитності цього часу є досить рідкісними на території Глухівщини, оскільки, згідно письмових джерел, державна колонізація регіону відбувалася децю пізніше.

Ключові слова: каролінгський меч, дол, руків'я, перехрестя, навершя.

У 2015 р. до фондів Національного заповідника «Глухів» було передано залізний меч давньоруського часу, випадково знайдений у заплаві р. Клевені на території Глухівського р-ну. Для його атрибуції ми звернулися до джерельної бази, і виявилось, що проблемою дослідження зразків середньовічної холодної зброї, зокрема мечів, займалися Я. Петерсен – норвезький вчений, який розробив систематизацію

мечів епохи вікінгів (1919 р.), англійські науковці Р. Е. М. Вілер та Е. Окшотт, польські дослідники А. Надольський та Л. Марек, російський археолог і зброєзнавець А. Кірпічніков, німецький історик Альфред Гейбіг, український археолог-норманіст Ф. Андрощук та ін.

Місце знахідки меча з Глухівщини розташоване неподалік відомої археологічної пам'ятки – Будищанського городища, хронологія існування якого вкладається у рамки від періоду раннього заліза до розвиненого середньовіччя. Прилегла до городища місцевість носить назву Довбилин. Ще у XIX ст. тут знаходився курганний могильник. Населення окільних сіл пов'язувало виникнення курганів з подіями «смутного часу» та періодом перебування у м. Путивлі Лжедмитрія I (Григорія Отреп'єва) у 1605 р. [1, с. 70]. Архієпископ Чернігівський і Ніжинський Філарет (в миру Д.Г. Гумілевський) у своїй праці «Историко-статистическое описание Черниговской епархии» цитує розповідь селянина с. Ховзівки, розташованого неподалік, записану місцевим священиком: «Коли хочете, я вам розкажу, як мени моуй дыд розказував. Не свое воун міни говорив, а тож чутее от стариков. Самозванців у нас було, казав воун, як собак; да не один не упекав нам як Гришка Отрепьев. Его, кажутъ, и тепер проклинають по церквам. Воун, кажутъ, у Путивли и царство приняв. Ви бачили по холоповковскому шляху, коло Довбилина, бугри: ото, кажутъ, усе похавани ти люде, що воун окаянній побив на войны» [2, с. 337]. Зі знахідок давньоруського часу як на самому городищі, так і на прилеглий до нього ділянці нам відома давньоруська гончарна кераміка XII–XIII ст., бронзовий хрест, який знайшов місцевий житель під час оранки, хрестенкопійон з поля неподалік городища. Вірогідно, що у XII–XIII ст. на цій території знаходився давньоруський посад. Серед випадкових знахідок неодноразово траплялися і предмети озброєння: різні типи наконечників стріл, вістря сулиці [3, с. 39].

У меча, знайденого на березі р. Клевені, відламана частина леза, а сам він зігнутий. Збережена загальна довжина становить 58 см, довжина клинка – 50 см, його найбільша ширина біля перехрестя – 6 см, довжина перехрестя – 8 см, товщина перехрестя – 1,5 см. Посередині леза знаходиться дол шириною приблизно 3 см. Клинок у перерізі лінзоподібний. Навершя руків'я меча складається з двох частин – основи та голівки. Воно має трикутну форму та розміри 6,5 x 3,2 x 1,2 см. За типологією меч відноситься до каролінгських, час використання яких припадає на IX – першу половину XI ст.

Для датування середньовічних мечів ще на початку XX ст. Я. Петерсеном була розроблена хронологічна таблиця, актуальна до цього часу. Відповідно до неї меч з Глухівського району можна віднести до типу Н, який об'єднує в собі ранні форми з прямою гардою та трикутним навершям. Крім